

BYZANTIAKA

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΟΡΓΑΝΟ
ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ - ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Πρόεδρος:	ΑΛΚΜΗΝΗ ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ
Αντιπρόεδρος:	ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΟΡΡΕΣ
Γεν. Γραμματέας:	ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΔΕΛΗΚΑΡΗ
Ταμίας:	ΠΟΛΥΜΝΙΑ ΚΑΤΣΩΝΗ
Μέλη:	ΑΝΔΡΕΑΣ ΓΚΟΥΤΖΙΟΥΚΩΣΤΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΞΥΔΟΠΟΥΛΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΛΕΟΝΤΙΑΔΗΣ ΑΡΤΕΜΗ ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΝΙΓΔΕΛΗΣ

ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Διεύθυνση: Ομότιμη Καθηγήτρια ΑΛΚΜΗΝΗ ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης - 541 24
e-mail: histociety1977@yahoo.gr

Επιμέλεια έκδοσης: ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ
ΑΝΔΡΕΑΣ ΓΚΟΥΤΖΙΟΥΚΩΣΤΑΣ

©ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΒΑΝΙΑΣ
Πλ. Αγίου Γεωργίου 10, 54635 Θεσσαλονίκη
Τηλ. 2310 218.963, 2130 219.493 Fax 2310 218.963
e-mail: vaniasthess@gmail.com

ISSN: 1012-0513

Θεσσαλονίκη 2018

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΑ

Τόμος 34ος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

A. Μελέτες

Δημήτρης Π. Δρακούλης <i>Οι Οδοιπορίες ἀπὸ Ἑδὲμ τοῦ παραδείσου ἄχρι τῶν Ῥωμαίων καὶ οἱ πρῶμοι βυζαντινοὶ δρόμοι τοῦ μεταξιοῦ</i>	11
Ανδρέας Γκουτζιουκώστας <i>Ο τουρμάρχης των φοιδεράτων (9^{ος}-10^{ος} αι.): Προβλήματα καὶ παρατηρήσεις</i>	93
Μυρσίνη Σ. Ἀναγνώστου <i>Ἡ παρουσία τοῦ Ὁμήρου στὸ ἔργο Στίχοι διάφοροι τοῦ Χριστοφόρου Μυτιληναίου</i>	115
Σταύρος Γ. Γεωργίου <i>Μελέτες για τη διοίκηση της βυζαντινῆς Κύπρου: Ο κουροπαλάτης καὶ δούκας Κύπρου Ρωμανὸς Στυππειώτης</i>	125
Marco Miotto <i>Ο ἄρχων τῶν ἀρχόντων καὶ ἀμμερᾶς τῶν ἀμμεράδων Γεώργιος ο Αντιοχεύς</i>	133
Dušan Simić <i>Ο Νικηφόρος Γρηγοράς καὶ ο εμφύλιος πόλεμος των δύο Ανδρονίκων (1321-1328): ἡ ἀντίληψή του για τη σύγκρουση, τα αἷτια, τις συνέπειες καὶ την κοινωνική της διάσταση</i>	153
Pascal Androudis <i>Présence de l'aigle bicéphale en Trebizonde et dans la principauté grecque de Théodoro en Crimée (XIVe-XVe siècles)</i>	179
Γεώργιος Ορφανίδης <i>ΑΚΤΑΧΙC, ΥΙΩC ΑΛΕΞΗ. Το κτητορικό πορτραίτο στον ναό του Αγίου Νικολάου του Μαγαλειού Καστοριάς (1504/5): προσωπογραφικές παρατηρήσεις</i>	219
Tatiana G. Popova <i>Zur Frage über die slavische Überlieferung der Himmelsleiter des Johannes Klimakos</i>	237

Ευστρατία Συγκέλλου
Ο Clausewitz και ο πόλεμος στο ύστερο Βυζάντιο 247

B. Βιβλιοκρισίες – Βιβλιοπαρουσιάσεις

Laonikos Chalkokondyles, The Histories, vol. I: *Books 1-5*, vol. II: *Books 6-10*. Translated by Anthony Kaldellis [Dumbarton Oaks Medieval Library 33-34], Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts – London, England 2014, σσ. 537+559.
 Ἰωάννης Πολέμης 267

On the Difficulties in the Church Fathers. The Ambigua, vol. I-II: *Maximos the Confessor*. Edited and translated by Nicholas Constas [Dumbarton Oaks Medieval Library 28-29], Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts – London, England 2014, σσ. 501+388.
 Ἰωάννης Πολέμης 269

The Rhetorical Exercises of Nikephoros Basilakes. Progymnasmata from Twelfth-Century Byzantium. Edited and translated by Jeffrey Beneker and Graig A. Gibson [Dumbarton Oaks Medieval Library 43], Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts – London, England 2016, σσ. 394.
 Ἰωάννης Πολέμης 275

Christian Novels from the Menologion of Symeon Metaphrastes. Edited and translated by Stratis Papaioannou [Dumbarton Oaks Medieval Library 45], Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts – London, England 2017, σσ. 318.
 Ἰωάννης Πολέμης 283

Holy Men of Mount Athos. Edited and translated by Richard P. H. Greenfield and Alice-Mary Talbot [Dumbarton Oaks Medieval Library 40], Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts – London, England 2016.
 Ἰωάννης Πολέμης 285

Γεωργία Ξανθάκη-Καραμάνου (εκδ.), *Τὸ Βυζάντιο κατὰ τοὺς Παλαιολόγειους χρόνους: Σχέσεις Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως καὶ Ἀφετηρία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ* [Ἰνστιτούτο Ἑρευνας Βυζαντινοῦ Πολιτισμοῦ, Σειρά εκδόσεων II], εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2017.
 Άννα Σκλαβενίτη 289

M. Jeffreys – M. D. Lauxtermann, *The Letters of Psellos. Cultural Networks and Historical Realities* [Oxford Studies in Byzantium], Oxford 2017, σσ. x + 468 + 2 εικ. + 1 πίν.

Σταύρος Γ. Γεωργίου 293

Sergei Mariev (ed.), *Byzantine Perspectives on Neoplatonism* [Byzantinisches Archiv – Series Philosophica, Band 1], Walter de Gruyter Inc., Berlin 2017, p. 289.

Nikolaos Tzoumerkas 299

K. Spronk – G. Rouwhorst – S. Royé (ἐκδ.), *Catalogue of Byzantine Manuscripts in their Liturgical Context: Subsidia 1. Challenges and Perspectives*, Brepols, Turnhout 2013.

Δημήτριος Γ. Σκρέκας 305

Alexios G. C. Savvides (ed.), *Ο βυζαντινός Πόντος (4^{ος}-15^{ος} αιώνες μ.Χ.). Ιστορικές συμβολές*, Committee for Pontic Studies, Athens 2013. ISSN 1109-0871.

Eleni Lianta 315

Γ. Νεκρολογίες

Αλέξιος Γ.Κ. Σαββίδης
Mark Whittow (1957-2017)

323

A. Μελέτες

Γεώργιος Ορφανίδης

ΑΚΤΑΧΗ, ΥΙΩΣ ΑΛΕΞΗ

Το κτητορικό πορτραίτο στον ναό του Αγίου Νικολάου του Μαγαλειού Καστοριάς (1504/5): προσωπογραφικές παρατηρήσεις

Εισαγωγή

Ο ναός του Αγίου Νικολάου του Μαγαλειού βρίσκεται στην είσοδο της σημερινής οδού Τόκα, στην επονομαζόμενη συνοικία «Οικονόμου» της Καστοριάς. Αποτελεί ένα μικρών διαστάσεων και αρκετά απλοϊκού σχήματος κτίσμα που χρονολογείται είτε στο τελευταίο τέταρτο του 15^{ου} αιώνα είτε στις αρχές του 16^{ου} (1504/5), σύμφωνα με τις σχετικές πληροφορίες που αντλούμε από τη διασωθείσα κτητορική επιγραφή στη βορειοδυτική γωνία του βόρειου τοίχου, καθώς και τις επιμέρους εικονογραφικές παρατηρήσεις στο πρώτο ζωγραφικό στρώμα, όπως διατυπώθηκαν κατά καιρούς από τη σχετική έρευνα¹. Ειδικότερα,

¹ Αναλυτικότερα για τους προβληματισμούς και τις διατυπωθείσες θεωρίες σχετικά με τη χρονολόγηση του μνημείου, βλ. Μ. Garidis, *La peinture murale dans le monde orthodoxe après la chute de Byzance (1450-1600) et dans les pays sous domination étrangère*, Athènes 1989 (στο εξής: Μ. Garidis, *La peinture murale*), σ. 73 υποσημ. 296, όπου συγκεντρωμένη και η παλαιότερη βιβλιογραφία. — Evangelia Georgitsoyanni, *Les peintures murales du Vieux Catholicon du Monastère de la Transfiguration aux Météores (1483)* [Université nationale et capodistriaque d'Athènes, Faculté de philosophie. Bibliothèque Sophie N. Saripolos 92], Athènes 1992 (στο εξής: Ε. Georgitsoyanni, *Les peintures murales*), σ. 395, όπου και επισημαίνεται η ανομοιοότητα στη σχεδίαση των γραμμάτων μεταξύ των κτητορικών και των λοιπών επιγραφών. Για αναλυτική παρουσίαση και φιλολογικό σχολιασμό των επιγραφών στο κτητορικό πορτραίτο, βλ. Γ. Χρηστίδης, *Αἱ ἐκκλησίαι τῆς Καστοριάς, Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 6* (1922) 128-392 (στο εξής: Γ. Χρηστίδης, *Αἱ ἐκκλησίαι*), σ. 278. — Α. Ορλάνδος, *Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Καστοριάς*, Ἀθήναι 1939 (στο εξής: Α. Ορλάνδος, *Βυζαντινὰ μνημεῖα*), σ. 166. — Π. Τσαμίσης, *Ἡ Καστοριὰ καὶ τὰ μνημεῖα τῆς*, Ἀθήναι 1949 (στο εξής: Π. Τσαμίσης, *Ἡ Καστοριὰ*), σ. 126. — Στ. Πελεκανίδης, *Καστοριά, I, Βυζαντινὰ τοιχογραφία, Πίνακες*, Θεσσαλονίκη 1953, πίν. 176, 177α. — Ευγενία Δρακοπούλου, *Ἡ πόλη τῆς Καστοριάς τῇ βυζαντινῇ καὶ μεταβυζαντινῇ ἐποχῇ (12ος-16ος αἰ.)*. *Ἱστορία - τέχνη - ἐπιγραφές* [Τετράδια Βυζαντινῆς Αρχαιολογίας καὶ Τέχνης αρ. 5], Ἀθήνα 1997 (στο εξής: Ε. Δρακοπούλου, *Ἡ*

πρόκειται για μια μονόχωρη ξυλόστεγη βασιλική με κόγχη εξαγωνικής διαμόρφωσης στον χώρο του Ιερού Βήματος. Η οικοδόμηση ακολουθεί το γνωστό σύστημα της πλινθοπερίκλειστης τοιχοποιίας —σε μια εμφανώς αμελέστερη μορφή— με ενδιάμεσες ξυλοδεσιές. Κατά τη διάρκεια παλαιότερων χρονικών φάσεων ο ναός έφερε στις τρεις πλευρές του πίσω σχήμο νάρθηκα, του οποίου ένα τμήμα της δυτικής πλευράς διατηρήθηκε μετά τις επισκευές που έγιναν στο μνημείο².

Εκτός από το κτητορικό πορτραίτο (βλ. επόμενη σελίδα), η λεπτομερής ανάλυση και ερμηνεία του οποίου αποτελεί κύριο αντικείμενο ενασχόλησης της παρούσας μελέτης προκειμένου να αναγνώσουμε εκ νέου την εθνική ταυτότητα του κτήτορα Ακτάση³ (πλήρης μορφή: *Ακτάσης, υιός του Αλεξίου*), οφείλουμε να αναφέρουμε εν τάχει ότι ο ναός εσωτερικά διασώζει μεμονωμένες τοιχογραφικές παραστάσεις στον βόρειο και ανατολικό του τοίχο, παρά το προφανές γεγονός ότι αρχικά το εικονογραφικό πρόγραμμα του ναού εξελισσόταν αδιάσπαστα σε όλους τους τοίχους του μνημείου⁴. Τα εικονογραφικά πρότυπα και τα ιδιαίτερα στυλιστικά χαρακτηριστικά των τοιχογραφιών μάς επιτρέπουν να εντάξουμε τον εσωτερικό διάκοσμο⁵ του ναού στο πλαίσιο της ζωγραφικής παραγωγής του λεγόμενου «καστοριανού εργαστηρίου»⁶. Ωστόσο, παρά την ιδιαίτερα αναγνωρισμένη στους

πόλη), σ. 132-133, όπου και επισημαίνονται τα ορθογραφικά λάθη, καθώς και παρατίθεται η παλαιότερη βιβλιογραφία με διορθωμένες παραπομπές.

² Για περισσότερες αναφορές σχετικά με την αρχιτεκτονική του ναού, βλ. Γ. Χρηστίδης, *Αἱ ἐκκλησίαι* 278. — Α. Ορλάνδος, *Βυζαντινά μνημεία* 165-166. — Π. Τσαμίσης, *Ἡ Καστοριά* 126. — Ν. Δόικος (εκδ.), *Καστοριανά μνημεία - Μακεδονική κληρονομιά*, Αθήνα 1995, σ. 93-94.

³ Στο σημείο αυτό να επισημάνουμε ότι, αν και στο κτητορικό πορτραίτο απεικονίζονται δυο μορφές —ο Ακτάσης και η μητέρα του— με διακριτή επιγραφή η καθεμία, στο εξής, για λόγους οικονομίας, καθώς και για άλλους που θα εξεξηγηθούν στη συνέχεια, θα χρησιμοποιούμε τη λέξη «κτήτορας» αναφερόμενοι κυρίως στο πρόσωπο του Ακτάση. Η περίπτωση της εικονιζόμενης μητέρας του κτήτορα διαφοροποιείται ελαφρώς από τη δική του, για αυτό και επιλέξαμε να μην την παρουσιάσουμε εκτενώς στην παρούσα μελέτη.

⁴ Για αναλυτική παρουσίαση του εικονογραφικού διακόσμου, βλ. Α. Ορλάνδος, *Βυζαντινά μνημεία* 166. — Μ. Garidis, *La peinture murale* 70-74, όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία. — Μελαχρινή Παϊσίδου, *Οι τοιχογραφίες του 17^{ου} αιώνα στους ναούς της Καστοριάς. Συμβολή στη μελέτη της μνημειακής ζωγραφικής της Δυτικής Μακεδονίας* [Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού δελτίου αρ. 80], Αθήνα 2002, σ. 36 (με ιδιαίτερη αναφορά στο δεύτερο εικονογραφικό στρώμα του ναού, που ανήκει στον 17^ο αιώνα, καθώς και σύγκριση με άλλα σύγχρονα μνημεία της Καστοριάς).

⁵ Εξάιρεση αποτελεί η μεταγενέστερη τοιχογραφία στο Ιερό Βήμα, η οποία πιθανόν κάλυψε τον αρχικό ζωγραφικό διάκοσμο του «καστοριανού εργαστηρίου» λόγω εκτεταμένης καταστροφής του δεύτερου.

⁶ Ως «καστοριανό εργαστήριο» (ή «σχολή») ορίζουμε την καλλιτεχνική δράση διάφορων κύκλων ζωγράφων, οι οποίοι, δραστηριοποιούμενοι στην Καστοριά, στη μεζονα

καλλιτεχνικούς κύκλους της εποχής πατρότητά του, η διάταξη των μορφών δεν παρουσιάζει καμιά απολύτως πρωτοτυπία.

Το κτητορικό πορταίτο του Ακτάση και της μητέρας του. Ο Χριστός στεφανώνει τον κτήτορα. Διακρίνονται με σχετική δυσκολία οι συνοδευτικές προς τα πρόσωπα επιγραφές. Άγιος Νικόλαος Μαγαλειού (1504/05), Καστοριά. Πηγή: Ψηφιακό αρχείο του Βυζαντινού Μουσείου Καστοριάς.

Μακεδονία και στην ευρύτερη βαλκανική χερσόνησο κατά την περίοδο 1480-1510, φιλοτέχνησαν ένα πλήθος αρχιτεκτονικών μνημείων, καθώς και φορητών εικόνων. Από καλλιτεχνικής άποψης το «εργαστήριο», αν και δεν παρουσιάζει έντονη ρήξη με τη ζωγραφική των αμέσως προηγούμενων δεκαετιών ή γενικά με τους εικονογραφικούς τύπους του 13^{ου} αιώνα, ή ακόμα περισσότερο με αυτούς του 14^{ου}, εκφράζει ορισμένες καινούργιες αντιλήψεις – τάσεις «ανανέωσης», όπως ο «γλυπτικός» τρόπος με τον οποίο αποδίδονται οι φαρδιές και μαλακές πτυχές των ενδυμάτων, η τάση προς τον νατουραλισμό – ρεαλισμό, τον εξπρεσιονισμό και τη δραματικότητα στην απόδοση των προσώπων και των στάσεων, ο συνδυασμός των ετερογενών πηγών έμπνευσης, βυζαντινών από τη μια πλευρά και των ιταλοδουτικών του Τρετσέντο (Trecento) και του Κουτροτσέντο (Quattrocento), ή με άλλα λόγια «διεθνούς γοθικού ρυθμού» από την άλλη. Για περισσότερες πληροφορίες, αναλυτικούς πίνακες τοιχογραφιών και φορητών εικόνων που εντάσσονται στη ζωγραφική δράση του «εργαστηρίου», καθώς και εμπεριστατωμένη βιβλιογραφία για το εκάστοτε μνημείο, βλ. Μ. Garidis, *La peinture murale* 57-95, όπου και συγκεντρωμένη η παλαιότερη σχετική βιβλιογραφία, και κυρίως 70-76, όπου παρουσιάζεται αναλυτικά ο ναός του Αγίου Νικολάου του Μαγαλειού. — Ε. Georgitsoyanni, *Les peintures murales* 431 κ.ε. — Ε. Δρακοπούλου, *Η πόλη* 111-143, όπου εκτός των άλλων δίνονται εμπεριστατωμένα τα «προδρομικά ζωγραφικά έργα», οι ιστορικές αναφορές και τα εκάστοτε επιγραφικά στοιχεία με διορθώσεις και συμπληρώσεις της προηγούμενης έρευνας. — Ε. Τσιγαρίδας, *Εικόνες της «Σχολής» Καστοριάς, Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 33 (2012) 369-378, όπου και εισαγωγικά στοιχεία για τη ζωγραφική του «εργαστηρίου».

Ακτάσης, υιός Αλεξίου⁷: Απόγονος εκχριστιανισμένων Σελτζούκων

Όπως προαναφέρθηκε, στη βορειοδυτική γωνία του βόρειου τοίχου αναπτύσσεται το πορτραίτο των δύο κτητόρων του ναού, του Ακτάση και της μητέρας του (Περισλάββα, κόρη του Ιωάννη ή Βλαδισλάββα, κόρη του Θωμά). Δυστυχώς, οι διασωθείσες φιλολογο-ιστορικές πηγές δεν μας πληροφορούν άμεσα σχετικά με τον βίο (π.χ. καταγωγή, κοινωνική θέση, οικονομική επιφάνεια, λοιποί οικογενειακοί δεσμοί) και τη γενικότερη δράση των συγκεκριμένων προσώπων στην ευρύτερη περιοχή της Καστοριάς ή/και άλλου. Επομένως, τα μόνα στοιχεία στα οποία μπορούμε αρχικά να στηριχθούμε, προκειμένου να διατυπώσουμε όσο τον δυνατόν ασφαλέστερα συμπεράσματα, αποτελούν οι επιγραφές που συνοδεύουν καθένα από τα δύο πρόσωπα (με μεγαλύτερη έμφαση στην επιγραφή που συνοδεύει τον Ακτάση, καθώς σώζεται σε καλύτερη κατάσταση και ασφαλώς μάς παρέχει ένα μεγαλύτερο σύνολο σχετικών πληροφοριών), όπως και οι επιμέρους εικονογραφικές παρατηρήσεις μας (π.χ. ενδυμασία).

Βέβαια, εκτός από τα δύο προαναφερθέντα πρόσωπα της οικογένειας, σημαντική θεωρείται και η παρουσία του Χριστού δίπλα στον Ακτάση, με τον οποίο φαίνεται να αναπτύσσει κάποια σχέση συνδιαλλαγής – επικοινωνίας. Πιο συγκεκριμένα, ο νεκρός Ακτάσης υψώνει το χέρι του σε ένδειξη λατρείας – προσκύνησης προς τον Χριστό, ο οποίος διακρίνεται στηθαίος στη δεξιά πλευρά του πορτραίτου να ξεπροβάλλει μέσα από πλαίσιο με τη μορφή ουράνιου τόξου, ευλογώντας τον Ακτάση και προσφέροντάς του μαργαριτόπλεχτο διάδημα⁸. Οφείλουμε να τονίσουμε ότι το στοιχείο αυτό, αν και μέχρι σήμερα δεν έχει επισημανθεί επαρκώς από την αντίστοιχη επιστημονική έρευνα, θεωρείται ιδιαίτερα σημαντικό, καθώς μάς επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι ο

⁷ Εδώ, το όνομα και το πατρώνυμο του κτήτορα αναγράφονται ακολουθώντας τους κανόνες της γραμματικής και όχι όπως σώζονται στην κτητορική επιγραφή του ναού, δηλαδή: ΑΚΤΑΧΗC, ΥΙΩC ΑΛΕΞΗ (βλ. τίτλο εργασίας).

⁸ Οι διακοσμητικές λεπτομέρειες με τα μαργαριταρένια στοιχεία στην εικονογραφία είναι εύλογα κατανοητό ότι αποδεικνύουν την ύπαρξη κάποιας κοινωνικής δύναμης – οικονομικής επιφάνειας. Ενδεικτικά, στα πλαίσια της παρούσας μελέτης, προκειμένου να τονίσουμε τη σημασία της συγκεκριμένης εικονογραφικής λεπτομέρειας, αναφέρουμε μια άλλη διασωθείσα από ναό προσωπογραφία τοπικού στρατιωτικού αξιωματούχου, εκείνη του βοεβόδα Μιχαήλ Θεριανού, κτήτορα της μονής της Αγίας Παρασκευής στο Μονοδέντρι της Ηλείου (1412), που συναντάμε στον εν λόγω ναό, και στην οποία εντοπίζουμε την ευρεία και περίοπτη χρήση μαργαριταρένιων στοιχείων στο *καμίσιον* (μακρύ φόρεμα με φαρδιές χειρίδες) της ενδυμασίας, σε δύο κατακόρυφες και παράλληλες σειρές. Βλ. Μυρτάλη Αχειμάστου-Ποταμιάνου, Η κτιτορική παράσταση της μονής της Αγίας Παρασκευής στο Μονοδέντρι της Ηλείου (1414), *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 24 (2003) 231-242, σ. 237.

Ακτάσης ανήκε στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, όντας ο ίδιος γόνος αριστοκρατικής οικογένειας.

Φυσικά, αξιόλογο στοιχείο στην προσπάθειά μας να ερμηνεύσουμε την κοινωνική προέλευση του Ακτάση αποτελεί και η ενδυμασία του, της οποίας ο προσδιορισμός και κατ' επέκταση η λεπτομερής περιγραφή έχει διχάσει τους μελετητές. Σύμφωνα με τον Μίλτο Γαρίδη⁹, ο οποίος πρώτος μελέτησε συστηματικά τα εικονογραφικά χαρακτηριστικά των προσώπων του πορτραίτου, ο Ακτάσης φοράει ένα είδος κοντόσχημου επενδύτη μαύρου χρώματος με χειρίδες (μανίκια) έως το ύψος του αγκώνα, που ανοίγει από μπροστά και συγκρατείται μόνο με μία πόρπη επάνω από ένα ανοικτόχρωμο «πουνκάμισο» χωρίς περιλαίμιο και με μακριές χειρίδες, που κουμπώνει περίπου στην μέση του στήθους. Κατόπιν, πάνω από αυτά φοράει έναν κεντημένο μανδύα δίχως περιλαίμιο και χειρίδες, ανοικτό μπροστά. Ωστόσο, διαφοροποιημένη άποψη φαίνεται να αναπτύσσει η Ευγενία Δρακοπούλου, η οποία μελέτησε εκ νέου το προς ανάλυση πορτραίτο. Ειδικότερα, αναφέρει ότι ο κτήτορας φέρει λευκό πουνκάμισο με εμφανή τα θηλύκια που συγκρατούν τα κουμπιά και μία πιθανόν ένθετη μαύρη ταινία. Επίσης, εξωτερικά φέρει επενδύτη χωρίς χειρίδες, του οποίου εμείς διακρίνουμε τη γούνινη επένδυση. Τέλος, επισημαίνει το χαρακτηριστικό σχήμα του καλύμματος στην κεφαλή του Ακτάση, το οποίο στο κέντρο σχηματίζει γείσο εξωραϊστικού χαρακτήρα¹⁰.

Δυστυχώς, λόγω καταστροφής του κάτω μισού τμήματος της τοιχογραφίας δεν είμαστε σε θέση να κρίνουμε το σύνολο της ενδυμασίας, επομένως και να οδηγηθούμε σε τελείως ασφαλή συμπεράσματα¹¹. Ωστόσο, όποια άποψη και να υιοθετήσουμε, το συμπέρασμα στο οποίο οδηγούμαστε δεν αλλοιώνεται. Με άλλα λόγια, παρατηρούμε ότι ο Ακτάσης φέρει μια ιδιαίτερα επιμελημένη ενδυμασία, η οποία φανερά υποδεικνύει τη σημαίνουσα κοινωνική του θέση – οικονομική του επιφάνεια στους κόλπους της τοπικής κοινωνίας.

Επιπρόσθετα, ένα άλλο γνώρισμα, το οποίο ενδεχομένως προκαλεί εντύπωση, είναι ότι ο Ακτάσης φοράει κάλυμμα κεφαλής μέσα στην εκκλησία, και μάλιστα μπροστά στον Χριστό, γεγονός που μάς θυμίζει ορισμένες συνήθειες εκείνης της εποχής, επηρεασμένες ίσως από τους Τούρκους¹². Ο Μ. Γαρίδης ισχυρίζεται —χωρίς επαρκή επιχειρηματολογία

⁹ M. Garidis, *La peinture murale* 73.

¹⁰ Ε. Δρακοπούλου, *Η πόλη* 112.

¹¹ Παρόλα αυτά, τείνουμε να ενστερνιστούμε την περιγραφική ανάλυση της Ε. Δρακοπούλου.

¹² Παρόμοιου σχήματος κάλυμμα κεφαλής συναντάμε σε τοιχογραφίες του 16^{ου} αιώνα στον νάρθηκα του Πατριαρχείου του Ρεέ (1561), στον ναό της Studenica (1568)

κατά τη γνώμη μας— ότι, βάσει του σχήματός του, το κάλυμμα της κεφαλής θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως φέσι (fesi), στηριζόμενος στην ιδέα ότι μοιάζει με αυτό που φορούν μέχρι σήμερα οι Αλβανοί μουσουλμάνοι¹³.

Ωστόσο, η παραπάνω επισήμανση δεν θεωρήθηκε αρκετά πειστική προκειμένου να «παγιωθεί» από τους επόμενους μελετητές του πορτραίτου. Μάλιστα η Ε. Δρακοπούλου, η οποία ασχολήθηκε με την καταλογογράφηση πολλών μνημείων της βυζαντινής και μεταβυζαντινής Καστοριάς, προχωρώντας σε επιμέρους σχολιασμό, συμπεριλαμβανομένου και του διακόσμου αυτών, δεν αναφέρει την παραπάνω τοποθέτηση του Μ. Γαρίδη, ενώ παράλληλα υποστηρίζει την σελτζουκική καταγωγή του κτήτορα¹⁴.

Προεκτείνοντας, λοιπόν, την σχετική αναφορά της Ε. Δρακοπούλου, επισημαίνουμε ότι, πράγματι, ο Ακτάσης είναι πιθανόν να αποτελεί εκχριστιανισμένο απόγονο ενός εγκατεστημένου στον βορειοελλαδικό χώρο κλάδου συγγενικών προσώπων/απογόνων του σουλτάνου Ιτζεδδίν Καϊκαούς Β' (II. İzzeddin Keykavus, 1246-1260). Στην άποψή μας αυτή τείνουμε να καταλήξουμε λαμβάνοντας υπόψη: α) τη μικρή χιλιομετρική απόσταση μεταξύ Βέροιας – Καστοριάς, β) τη γενικότερη και εξακριβωμένη μέσα από τα γραπτά μνημεία παρουσία εκχριστιανισμένων Σελτζούκων, απογόνων του Καϊκαούς Β' σε άλλες περιοχές της μεζονος Μακεδονίας¹⁵, εκτός της Βέροιας (π.χ. Ζίχνη

στη σημερινή Σερβία και σε τοιχογραφίες του Αγίου Γεωργίου του Νέου της Σόφιας. Ο συσχετισμός αυτός προτάθηκε από την Ε. Δρακοπούλου, *Η πόλη* 112.

¹³ Μ. Garidis, *La peinture murale* 74. Ο Γαρίδης παραθέτει αυτή την πληροφορία, χωρίς όμως να αναφέρει σχετική βιβλιογραφία με εθνογραφικά παράλληλα από το στενότερο ή ευρύτερο χώρο της Αλβανίας – Βορείου Ηπείρου. Για τον λόγο αυτό η εν συγκεκριμένη επισήμανση δεν αναφέρεται από μετέπειτα μελετητές του πορτραίτου.

¹⁴ Μόνο η Ε. Δρακοπούλου προτείνει την σελτζουκική καταγωγή του Ακτάση, στηριζόμενη αποκλειστικά στο γεγονός της αποδεδειγμένης παρουσίας εκχριστιανισμένων Σελτζούκων στον ελλαδικό γεωγραφικό χώρο, καθώς έχουν εντοπισθεί ανάλογες οικογένειες στη Βέροια, τις Σέρρες ή/και αλλού. Βλ. Ε. Δρακοπούλου, *Η πόλη* 112 και σημ. 256, όπου και παραβάλλεται κυρίως η μελέτη της Ε. Ζαχαριάδου (για τους χριστιανούς απόγονους του Ιτζεδδίν Καϊκαούς Β' στη Βέροια (βλ. πιο αναλυτικά παρακάτω, σημ. 25).

¹⁵ Γενικά για τους εκχριστιανισμένους Τούρκους (όχι μόνο Σελτζουκικής καταγωγής) στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και συγκεκριμένα στον χώρο της μεζονος Μακεδονίας, βλ. Ζ. Đoković, *Stanovništvo istočne Makedonije u prvoj polovini XIV veka* (= Ο πληθυσμός της ανατολικής Μακεδονίας κατά το πρώτο μισό του 14^{ου} αιώνα), *Zbornik radova Vizantoloskog instituta* 40 (2003) 97-244. — Του ιδίου, *Proučavanje slovenske antroponimijske grae u prakticima XII i XIII veka* (= Μελέτη γυναικείων ανθρωπωνυμίων σλοβενικής καταγωγής του 12^{ου} και 13^{ου} αιώνα), *Zbornik radova Vizantoloskog instituta* 43 (2006) 499-516, όπου δίνονται λεπτομερείς πληροφορίες για τα γλωσσικά χαρακτηριστικά των ονομάτων στην Ανατολική Μακεδονία, συμπεριλαμβανομένων και των αντίστοιχων σλαβικών, βλάχικων και τουρκικών φυλετικών ομάδων. — Ρ. Ι.

Σερρών, οικογένεια των Μελίκιδων)¹⁶, γ) την ετυμολογική προέλευση – μορφολογική ανάλυση του ονόματος του Ακτάση, το οποίο αν και εμφανώς τουρκικής προέλευσης, φέρει καταληκτικό μόρφημα¹⁷ της ελληνικής γλώσσας (-ης), δ) το ελληνικό πατρώνυμο του Ακτάση, όπως αναγράφεται στην κτητορική επιγραφή (Αλέξιος), και ε) ενδεχομένως κάποια ιδιαίτερα εικονογραφικά – προσωπογραφικά χαρακτηριστικά του Ακτάση (αν και παραδεχόμαστε ότι το τελευταίο αυτό κριτήριο δεν δύναται να φέρει ιδιαίτερη βαρύτητα, καθώς το παρόν πορτραίτο διακατέχεται καλλιτεχνικά από ένα γενικότερο πνεύμα «στυλιζαρίσματος»).

Ας ξεκινήσουμε, όμως, να αναπτύσσουμε τις σκέψεις μας με μια σειρά. Αρχικά, γνωρίζουμε ότι ο σουλτάνος Καϊκαούς Β΄, μετά από μια περίπου δεκάχρονη βασιλεία στο δυτικό τμήμα του σελτζουκικού σουλτανάτου του Ικονίου (ή σελτζουκικού σουλτανάτου του Ρουμ, τουρκ.: Anadolu Selçuklu Devleti ή Rum Selçuklu Sultanlığı), αναγκάστηκε δια της βίας από τον συμβασιλέα (επικεφαλής του ανατολικού τμήματος του σουλτανάτου) και αδελφό του Κιλίς Αρσλάν Δ΄ (IV. Kılıç Arslan, 1248-1265) να παραιτηθεί από την εξουσία και να εγκαταλείψει την πατρογονική γη. Μαζί με τη μητέρα του (Προδουλία –

Žavoronkov, Tjurki v Vizantii (XIII – seredina XIV v.). Čast’ pervaja: tjurkskaja aristokratija (Οι Τούρκοι στο Βυζάντιο [13^{ος} – μέσα του 14^{ου} αιώνα]. Μέρος πρώτο: η τουρκική αριστοκρατία), *Vizantijskij Vremennik* 65 (2006) 163-177, σ. 168-169, όπου γίνεται αναφορά σε πληθώρα βυζαντινών αφηγηματικών πηγών. — R. Shukurov, *The Byzantine Turks 1204-1261* [The Medieval Mediterranean 105], Leiden – Boston, MA 2016 (στο εξής: R. Shukurov, *The Byzantine Turks*), σ. 157-182. Ειδικότερα, για τους εκχριστιανισμένους Σελτζούκους απογόνους του Καϊκαούς Β΄, βλ. R. Shukurov, *The Byzantine Turks 120-131* και 184-215, όπου και στοιχεία για την εκάστοτε οικογένεια.

¹⁶ Ενδεχομένως να μπορούσαμε να συμπεριλάβουμε και την παρουσία εκχριστιανισμένων Σελτζούκων απογόνων σε περιοχές του ευρύτερου ελλαδικού χώρου, με την προϋπόθεση ότι αποδεχόμαστε την άποψη της παλαιότερης βιβλιογραφίας (π.χ. Πάτρα Αχαΐας, οικογένεια των Σαλίκιδων). Ωστόσο, στην παρούσα εργασία δεν θα κάνουμε κάποια ουσιαστική αναφορά στους απογόνους που εγκαταστάθηκαν εκτός του ευρύτερου μεξονος μακεδονικού χώρου, καθώς δεν καθίσταται ακόμα εναργές μέσα από τις πηγές το αν όντως εντοπίζονται στις προαναφερθείσες περιοχές σελτζουκικής καταγωγής απόγονοι, ή απλώς τουρκικής καταγωγής, οι οποίοι συνδέονται με κάποιον άλλο κλάδο της ευρύτερης τουρκικής φυλής. Μάλιστα, ειδικά για την περίπτωση της Πελοποννήσου, φαίνεται ότι η σύγχρονη βιβλιογραφία (βλ. R. Shukurov, *The Byzantine Turks* 121-128, όπου και αποδελτίωση χωρίων και σχολιασμός από το *Χρονικό του Μορέως*) δεν αποδέχεται την παλαιότερη άποψη (βλ. P. I. Zhavoronkov, *Тюрки в Византии* [XIII-середина XIV в.]. Часть первая: тюркская аристократия (= Τούρκοι στο Βυζάντιο [13^{ος}-μέσα 14^{ου} αι]. Μέρος πρώτο: η τουρκική αριστοκρατία), *Vizantijskij Vremennik* 65 [2006] 163-177, σ. 171 κ.ε.) ότι οι δύο τουρκικής καταγωγής οικογένειες των Μαλίκιδων και Σαλίκιδων συνδέονται συγγενικά με τον Ιζζεδίν Καϊκαούς Β΄ και τους απογόνους του, ή γενικότερα με κάποιον σελτζουκικής καταγωγής απόγονο του ελλαδικού χώρου.

¹⁷ Για τον όρο «μόρφημα», βλ. υποσημείωση 37.

Bardūliya/Pardūliya)¹⁸, τη σύζυγό του (ανώνυμη), τους τέσσερις υιούς του (Mas'ūd, Kayūmarth, Constantine Melik, ανώνυμος —ίσως ο αναφερόμενος από τις πηγές ιερομόναχος Σάββας), την κόρη του (ανώνυμη), την αδελφή του (ανώνυμη), τους δύο θείους του από την πλευρά της μητέρας του (Kīr Khāya και Kīr Kadīd/Kattidios)¹⁹, ένα επίλεκτο τμήμα έμπιστων στρατιωτών και ένα ευάριθμο σύνολο τοπικών αριστοκρατών, βρήκε καταφύγιο για πέντε χρόνια στην Αυλή (πιθανόν στο Νυμφαίο της Νίκαιας)²⁰ του μετέπειτα Βυζαντινού αυτοκράτορα Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου. Κατόπιν, τέσσερα χρόνια μετά την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης (1261) από τον Μιχαήλ²¹, ο Καϊκαούς Β΄ δραπέτευσε και

¹⁸ Φαίνεται ότι η μητέρα του Καϊκαούς Β΄ φέρει ένα καθαρά χριστιανικό όνομα, το οποίο προέκυψε μετά την εφαρμογή των γλωσσολογικών κανόνων εξελληνισμού των αρχικών ανατολίτικων ονομάτων των εκχριστιανισμένων μη γηγενών κατοίκων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Βλ. π.χ. τα ονόματα Χριστοδουλία (*Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, εκδ. E. Trapp κ.ά., τ. I-XII, Wien 1976-1996 [στο εξής: *PLP*], αρ. 31002) και Θεοδουλία (*PLP*, αρ. 7215). Για περισσότερα αναφορικά με το συγκεκριμένο όνομα, καθώς και για τους παραπάνω γλωσσικούς κανόνες, βλ. A. C. S. Peacock – Sara Nur Yildiz (εκδ.), *The Seljuks of Anatolia. Court and Society in the Medieval Middle East* [Library of Middle East History 38], London 2013, σ. 117-118. — R. Shukurov, *The Byzantine Turks* 106-110, όπου και συγκεντρωμένη όλη η σχετική βιβλιογραφία.

¹⁹ Αναλυτικά για τα ονόματα λοιπών συγγενικών προσώπων του Καϊκαούς Β΄, βλ. R. Shukurov, *The Byzantine Turks* 110-119, όπου και σχετική βιβλιογραφία με αρκετές αναφορές από μεσαιωνικούς συγγραφείς (π.χ. Γ. Παχυμέρης, Ibn Bībī, Κίρακος της Σαντζάκης, Γιαζιτζήρογλου Αλή). Σε αυτό το σημείο να αναφέρουμε μόνο ότι πιθανόν τα ονόματα Khāya και Kadīd/Kattidios να έχουν διαφορετική πηγή προέλευσης, το πρώτο ίσως ελληνική και το δεύτερο αραβική. Το πρώτο όνομα ίσως να μπορεί να συνδεθεί με κάποιο από τα εξής ασυνήθιστα για τα ιρανικά, αραβικά, τουρκικά δεδομένα: Χειονώ (*PLP*, αρ. 30824-30825), Χειώτης (*PLP*, αρ. 30845), Χειώτης (*PLP*, αρ. 30841), ή Χιώτης (*PLP* αρ. 30841-30846). Παράλληλα, το όνομα Kadīd/Kattidios φαίνεται να συνδέεται ηχητικά και σημασιολογικά με την αραβική λέξη «khāya», η οποία σημαίνει «ευνούχος», «εκτομίας». Τέλος, η λέξη «kīr» προφανώς σημαίνει «κυρ». Για περισσότερες σχετικές πληροφορίες, βλ. R. Shukurov, *The Byzantine Turks* 110-111. Ιδιαίτερη βαρύτητα αξίζει να δοθεί στα ονόματα Κωνσταντίνος Μελίκης και Σάββας (βλ. R. Shukurov, *The Byzantine Turks* 116-117 και 117-118 αντίστοιχα), καθώς προδίδουν έντονα ένα χριστιανικά ποτισμένο ιδεώδες. Για το πρώτο όνομα και γενικά για τα ονόματα των μη γηγενών Βυζαντινών υπηκόων θα γίνει λόγος και στη συνέχεια.

²⁰ Γ. Παχυμέρης, *Χρονική Συγγραφή*, εκδ. A. Failler, Georges Pachymères. *Relations historiques*, τ. I-V [Corpus Fontium Historiae Byzantinae 24/1-5], Paris 1984-2000 (στο εξής: Γ. Παχυμέρης), τ. I-II, Π, §24, 183.

²¹ Η σημερινή έρευνα προβληματίζεται σχετικά με το αν ο Καϊκαούς Β΄ και η συνοδεία του έφτασαν στην Αυλή του Μιχαήλ Η΄ πριν ή μετά την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης, καθώς δεν υπάρχουν σαφείς σχετικές αναφορές στις πηγές της μεσαιωνικής γραμματείας. Οι περισσότερες πηγές αναφέρουν ότι έφτασαν πριν την ανακατάληψη, ενώ παράλληλα μερικές κάνουν πολύ γενικές αναφορές, προσδιορίζοντας απλώς τη χρονιά, χωρίς κάποιο άλλο βοηθητικό στοιχείο («κάπου στο 1261»). Αναλυτικότερα, βλ. R. Shukurov, *The Byzantine Turks* 106-110.

κατέφυγε στην Αυλή του Μεγάλου Χάνου Μπερκέ (Berke)²², στην περιοχή της σημερινής Κρμαίας (1265)²³ ή κατά μία άλλη άποψη στο κάστρο της Αίνου, όπου και παρέμεινε μέχρι τον θάνατό του (1279/80)²⁴.

Ωστόσο, ορισμένα μέλη της οικογένειας και των γενικότερων ακολούθων του, όπως αναφέρθηκαν προηγουμένως, δεν τον ακολούθησαν σε όλες τις μετακινήσεις του, παραμένοντας εγκατεστημένοι στα βυζαντινά εδάφη (π.χ. Βέροια, Ζίχνη Σερρών)²⁵. Για το γεγονός αυτό, καθώς και για τη γενικότερη παρουσία των εκχριστιανισμένων Σελτζούκων απογόνων επί των βυζαντινών εδαφών μας πληροφορούν αρκετές μεσαιωνικές πηγές:

α) Το έργο του γραφειοκρατικού υπάλληλου του Μουράτ Β' (1421-1451) Γιαζιτζήογλου Αλή (Yazıcızâde 'Alî) *Oghuzname* ή *Seldjukname*, γραμμένο στα χρόνια του προαναφερθέντος Τούρκου σουλτάνου, το οποίο διηγείται με εκτεταμένες αναφορές στο απώτερο παρελθόν τους την προσπάθεια των εγκαταστημένων στη Ζίχνη αδελφών Μίχου και Δημήτρη Σουλτάν, πιθανόν μακρινών απογόνων του Καϊκαούς Β', να

²² Για την εξέλιξη των γεγονότων και των σχέσεων μεταξύ του Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου και του Καϊκαούς Β', βλ. αναλυτικά R. Shukurov, *The Byzantine Turks* 99.

²³ Ν. Γρηγοράς, *Ρωμαϊκή Ιστορία*, έκδ. J. L. van Dieten, *Nikephoros Gregoras. Rhomäische Geschichte = Historia Rhomaike*, τ. I-VI [Bibliothek der griechischen Literatur 4, 8-9, 24, 39, 59, 66], Stuttgart 1973-2007 (στο εξής: Ν. Γρηγοράς), τ. IV, IV, §7, 1007 και Γ. Παχυμέρης τ. I-II, III, §25, 299-344.

²⁴ Η άποψη ότι ο Καϊκαούς Β' εγκαταστάθηκε στην Αίνο και όχι στην Κρμαία αναφέρεται στο εξής έργο, χωρίς να υπάρχει σχετική παραπομπή ή να αποτελεί προσωπική άποψη του συγγραφέα: Χ. Στ. Κοζαρίδης, *Εμείς οι Γκαγκαβούζηδες. Ταυτότητες, ιστορικές πηγές και η πορεία μας μέσα στο χρόνο*, Κομοτηνή 2009, σ. 635. Η ακριβής χρονολογία θανάτου του δεν είναι διαπιστωμένη. Οι απόψεις διίστανται τοποθετώντας το γεγονός μεταξύ του 1278 και 1280. Στην παρούσα εργασία θα υιοθετήσουμε το έτος 1279/80, καθώς συναντάται συχνότερα στις σχετικές επιστημονικές δημοσιεύσεις. Βλ. π.χ. R. Shukurov, *The Byzantine Turks* 99.

²⁵ Αναλυτικά για τα ιστορικά γεγονότα που σχετίζονται με τον βίο και τη γενικότερη δράση του Καϊκαούς Β', βλ. P. Wittek, *La descendance chrétienne de la dynastie Seldjouk en Macédoine, Échos d'Orient* 176 (1934) 409-412. — Του ιδίου, *Les Gagaouzes = les gens de Kaykaus, Rocznik Orientalistyczny* 17 (1951-52) 12-24. — Του ιδίου, *Yazijioghlu 'Ali on the Christian Turks of Dobruja, Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 14.3 (1952) 639-668, όπου βρίσκεται όλη η σχετική βιβλιογραφία. — Ελισάβετ Ζαχαριάδου, *Οι χριστιανοί απόγονοι του Ιζεδδίν Καϊκαούς Β' στη Βέροια, Μακεδονικά* 6 (1964-65) 62-74 (στο εξής: Ε. Ζαχαριάδου, *Οι χριστιανοί απόγονοι*). — R. Shukurov, *The Oriental Margins of the Byzantine World: A Prosopographical Perspective*, στο Judith Herrin - G. Saint-Guillain (εκδ.), *Identities and Allegiances in the Eastern Mediterranean after 1204*, Farnham - Burlington, VT 2011, σ. 167-194, εδw 180-190. — Του ιδίου, *The Byzantine Turks* 105-131, όπου και συγκεντρωμένη η σχετική βιβλιογραφία μαζί με λεπτομερείς πίνακες της οικογένειας του Καϊκαούς Β'.

διασφαλίσουν, μέσω του διοικητή της Βέροιας Λυζάκου, εκ νέου φορολογική ατέλεια από τον σουλτάνο Μουράτ Β²⁶.

β) Οι σχετικές αναφορές των Βυζαντινών συγγραφέων του 13^{ου} και 14^{ου} αιώνα Γεώργιου Παχυμέρη και Νικηφόρου Γρηγορά, σύμφωνα με τους οποίους επαληθεύεται η μετεγκατάσταση του έκπτωτου σουλτάνου Καϊκαούς Β' στα εδάφη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, αλλά παράλληλα διαψεύδεται η παρουσία των Σελτζούκων στη Βέροια και στη Ζίχνη μεταγενέστερα²⁷. Ξεχωριστό στοιχείο με αρκετό ενδιαφέρον σχετικά με το ζήτημα της χριστιανικής ταυτότητας των απογόνων του Καϊκαούς Β', αποτελεί η αναφορά του Παχυμέρη, σύμφωνα με την οποία ο έκπτωτος Σελτζούκος σουλτάνος φαίνεται να είχε έναν βαπτισμένο χριστιανό υιό, τον επονομαζόμενο Μελί(η)κ Κωνσταντίνο, ο οποίος και

²⁶ Το παρόν έργο θεωρείται αρκετά σημαντικό, καθώς ο συγγραφέας του στηρίχθηκε στο αξιόλογο ιστορικό κείμενο του Ibn Bibi (γγραμμένο το 1281) για την πορεία των Σελτζούκων του Ικονίου, συμπληρώνοντας και διορθώνοντας μάλιστα το προγενέστερο κείμενο, καθώς και προσθέτοντας διάφορα στοιχεία σχετικά με τη Βέροια. Επομένως, μέσα από αυτό είμαστε σε θέση να αντλήσουμε ένα εύρος σχετικών με τη δραστηριοποίηση των Σελτζούκων απογόνων του Καϊκαούς Β' πληροφοριών (π.χ. ονόματα οικογενειακών μελών, περιουσιακά στοιχεία, κοινωνική θέση, σχέσεις με την αυτοκρατορική Αυλή και τους υπόλοιπους κατοίκους της στενότερης ή/και ευρύτερης περιοχής μόνιμης εγκατάστασής τους). Εντούτοις, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι εκφράστηκαν κάποιες αντιθέσεις, όσον αφορά επιμέρους στοιχεία, πάνω στα κείμενα του Γιαζιτζήογλου χωρίς όμως να συνεπάγεται από αυτό αυτόματη υποτίμηση του εύρους της παρουσίας Σελτζούκων απογόνων στην περιοχή της Βέροιας. Πιο αναλυτικά, για το οικείο ιστορικό έργο βλ. H. W. Duda, *Die Seltschukengeschichte des Ibn Bibi*, Kopenhagen 1959, όπου και παρατίθεται μεταφρασμένο το έργο του Γιαζιτζήογλου (μαζί με τις εισαγωγή και σχόλια). — E. Ζαχαριάδου, Οι χριστιανοί απόγονοι 63-64 (μαζί με τις σχετικές υποσημειώσεις). Τέλος, να αναφέρουμε ότι κατά καιρούς γράφτηκαν και άλλες διηγήσεις τουρκικής, αραβικής, περσικής και συριακής προέλευσης, οι οποίες όμως κάνουν λιγότερο ή περισσότερο εκτεταμένες διηγηματικές αναφορές στη δράση του Καϊκαούς Β' πριν τη φυγή του προς τις βυζαντινές κτήσεις, επομένως δεν θα τις λάβουμε υπόψη μας. Βλ. R. Shukuron, *The Byzantine Turks* 99-101.

²⁷ Βέβαια, αξίζει να αναφερθεί ότι οι καταγεγραμμένες απόψεις των δύο Βυζαντινών συγγραφέων δεν ταυτίζονται απόλυτα. Πιο συγκεκριμένα, από τη μια πλευρά, ο Παχυμέρης υποστηρίζει ότι ο Καϊκαούς Β' κατέφυγε στον Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο με τη συνοδεία της σύζυγού του, των παιδιών του και της ηλικιωμένης μητέρα του (τ. I-II, I, §131, 2-3, πρβλ. τ. I-II, I, §240, 16-18), ενώ ο Γρηγοράς, από την άλλη, επισημαίνει ότι η συνοδεία του αποτελούνταν από τη σύζυγό του, τα παιδιά του και τον αδελφό του Μελήκ (τ. I, I, §82, 5 και τ. I, I, §101, 14-17). Βλ. E. Ζαχαριάδου, Οι χριστιανοί απόγονοι 64, όπου γίνεται και ένας μικρός σχολιασμός του ονόματος με ανατολίτικη ετυμολογία Μελί(η)κ. Για περισσότερα σχετικά με το όνομα Μελί(η)κ (Μελίκης), βλ. σελ. 233-234 της παρούσας μελέτης, όπου και συγκεντρωμένη όλη η μέχρι προσφάτως δημοσιευμένη βιβλιογραφία.

διορίσθηκε το 1307 διοικητής της περιοχής των Πηγών της Βιθυνίας²⁸. Επίσης, η αναφορά του ίδιου, καθώς και του Γρηγορά, σχετικά με τη βαπτισμένη ως χριστιανή μητέρα του Καϊκαούς Β'²⁹, εκτός από το να μας προκαλεί σοβαρούς λόγους αμφιβολίας για το κατά πόσο το πρόσωπο της μητέρας του ταυτίζεται με την αδελφή του Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου³⁰, αποδεικνύει ότι ο εκχριστιανισμός των υπό μελέτη Σελτζούκων έλαβε χώρα σε μεγάλο βαθμό κατά τις πρώτες δεκαετίες εγκατάστασής τους στο Βυζάντιο.

γ) τα πέντε Βατοπεδινά έγγραφα (Ι. Χρυσόβουλλος λόγος του Ανδρονίκου Β' Παλαιολόγου, του έτους 1324, για τον σκουτέριο Θεόδωρο Σαραντηνό, σύμφωνα με τον οποίο ο αυτοκράτορας εκχωρεί στον Θεόδωρο το δικαίωμα ίδρυσης της μονής του Ιωάννη Προδρόμου της Πέτρας, ενώ ταυτόχρονα μεταξύ άλλων αναφέρει αρκετές φορές τον πεθερό του Θεόδωρου, Αθανάσιο Σουλτάνο [Παλαιολόγο]) ΙΙ. Διαθηκῶν και βρεβίον γράμματα του Θεόδωρου Σαραντηνού, του έτους 1325, ΙΙΙ. Σιγγιλιώδες γράμματα του δομέστικου των θεμάτων Κωνσταντίνου Μακριανού, του έτους 1338, ΙV. Χρυσόβουλλος λόγος του προνιάρχου της Ρεσένας και του Νησιού, Ιωάννη Ε' Παλαιολόγου, του έτους 1344, για τη Σουλτανίνα Ξένη μοναχή, χήρα του Αλεξίου Σουλτάνου του Παλαιολόγου και V. Αφιερωτήριο έγγραφο —ανέκδοτο— της Θεοδώρας Σουλτανίνας Μονομαχίνας και του Μανούηλ Μονομάχου, του έτους 1376, προς τη Μονή Προδρόμου, μετόχι της Μονής Βατοπεδίου του Αγίου Όρους, κτήμα «ὑπὲρ μνημοσύνου», του πατέρα της Δημητρίου Σουλτάνου Παλαιολόγου), τα τρία εκ των οποίων δημοσιεύτηκαν αρχικά από τον Γ. Ι. Θεοχαρίδη, ενώ στη συνέχεια το περιεχόμενο και των πέντε επανασχολιάστηκε επισταμένως από την Ελισάβετ Ζαχαριάδου. Μέσα από τα έγγραφα αυτά αναδεικνύονται οι στενές συγγενικές

²⁸ Γ. Παχυμέρης τ. Ι-ΙΙ, ΙΙ, §612, 13-16, και §613, 7, καθώς και τ. ΙΙΙ, ΧΙΙΙ, §675, 2-14 (ὁ Μελήκ Κωνσταντῖνος, τῶν τοῦ σουλτάνου νύων ἄτερος [...] βαπτισθεὶς ἐκθύμως προσετιθήκει τοῖς Ῥωμαῖκοῖς ἤθεσιν).

²⁹ Γ. Παχυμέρης τ. Ι-ΙΙ, Ι, 131, 2. Ν. Γρηγοράς τ. Ι-ΙV, ΙV, 94, 13-14. Επίσης, ἄλλος ἓνας μεσαιωνικός συγγραφέας με την ίδια αναφορά, ἀλλὰ ἀραβικῆς καταγωγῆς, εἶναι ὁ Bar Hebraeus. Βλ. *The Chronography of Gregory Abu'l Faraj the Son of Aaron, the Hebrew Physician Commonly Known as Bar Hebraeus, Being the First Part of His Political History of the World*, ἐκδ. Ε. Α. Wallis Budge, τ. Ι-ΙΙ, London 1932, σ. 220. — Abu al-Faraj, *Ta'rikh mukhtasar al-duwal*, ἐκδ. Α. Salhani, Beirut 1890, σ. 447.

³⁰ Τη συγκεκριμένη ταύτιση ἀναφέρει στο σχετικό με την ιστορία των Σελτζούκων του Ικονίου ἔργο του ὁ Γιαζιτζήογλου. Ωστόσο, προφανῶς πρόκειται για σημαντικό ιστορικό λάθος, ἐφόσον γνωρίζουμε ὅτι ὁ αυτοκράτορας Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος εἶχε δύο ἀδελφές, τὴ Μαρία (σύζυγο του Νικηφόρου Ταρχανειώτη) καὶ τὴν Ευλογία-Ειρήνη. Τέλος, ἀξίζει νὰ υπενθυμίσουμε ὅτι ὁ Μιχαήλ Η' καὶ ὁ Καϊκαούς Β' υπῆρξαν σχεδόν σύγχρονοι, ἐπομένως δὲν εἶναι δυνατόν ὁ δεύτερος νὰ ἔχει ὡς μητέρα τὴν ἀδελφή του πρώτου.

σχέσεις μεταξύ των Σελτζούκων απογόνων και των μελών της ευρύτερης οικογένειας των Παλαιολόγων³¹.

δ) το ποίημα του Βυζαντινού ποιητή Μανουήλ Φιλή (1275-1345), ενδεχομένως αφιερωμένο στον Δημήτριο Παλαιολόγο Σουλτάνο (αρ. 56), απόγονο του Καϊκαούς Β΄, υιό ενός αγνώστου ονόματος —σύμφωνα με το ποίημα— πατέρα (προφανώς με το επώνυμο/την προσωνυμία του Σουλτάνου) και κάποιας Κομνηνής Παλαιολογίνας, ανιψιό του πρωτοϊερακαγρίου Δημητρίου Παλαιολόγου (για τον οποίο, συναντάμε επίσης, επιτάφιο επίγραμμα στην ίδια ποιητική σύνθεση, αρ. 55)³².

Όπως έγινε ήδη αντιληπτό μέσα από τις ανωτέρω πηγές, οι εκχριστιανισμένοι απόγονοι του Καϊκαούς Β΄ διέθεταν μια σειρά ονομάτων (βαπτιστικό, επώνυμο, επώνυμο), τα οποία, πέρα από την εμφανή σύνδεση που έχουν με την οικογένεια των Παλαιολόγων, αποδεικνύουν, όπως επισημάναμε ήδη πολλές φορές, ότι τα συγκεκριμένα πρόσωπα δύναται να αποτελούν απογόνους Σελτζούκων Τούρκων και δη εκχριστιανισμένων, καθώς από τη μια πλευρά φέρουν χριστιανικά κύρια ονόματα (π.χ. Δημήτριος, Αθανάσιος, Αλέξιος, Θεοδώρα, Ξένη), ενώ από την άλλη ξεχωρίζουν μεταξύ των υπολοίπων «ξένων» (foreign) / «πολιτογραφημένων» (neutralized) υπηκόων λόγω της ανατολίτικης (τουρκικής, μογγολικής, περσικής) ετυμολογικής προέλευσης των συμπληρωματικών ονομάτων που φέρουν (επινόματα ή/και συμπληρωματικά επίθετα).

Μάλιστα, μέσα από το περιεχόμενο και την πληθώρα και διάταξη των μορφών είμαστε σε θέση να παρατηρήσουμε ότι τα εν λόγω πρόσωπα δεν αποτελούν ευκαταφρόνητα μέλη της κοινωνίας, απλούς επαγγελματίες/κατοίκους της υπαίθρου, αλλά αντίθετα ανήκουν στην ανώτερη κοινωνική και οικονομική τάξη (π.χ. ανώτεροι στρατιωτικοί

³¹ Τα εν λόγω χειρόγραφα θεωρούνται αρκετά χρήσιμα στην έρευνά μας, καθώς οι αναφορές τους σε ονόματα και περιουσιακά στοιχεία ποικίλου είδους μάς επιτρέπουν αφενός να συμπεράνουμε ότι υπήρξαν στην περιοχή εκχριστιανισμένοι απόγονοι Σελτζούκων, και αφετέρου να διακρίνουμε τους στενούς οικογενειακούς δεσμούς που δημιουργήθηκαν μεταξύ αυτών των απογόνων και των διαφόρων μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας των Παλαιολόγων μέσα από τις εκάστοτε επιγαμίες. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το πλήρες περιεχόμενο των χειρογράφων, τον προβληματισμό και την κριτική της προσεγγιστικής τους έρευνας, βλ. Γ. Ι. Θεοχαρίδης, *Μία διαθήκη και μία δίκη βυζαντινή. Ανέκδοτα βατοπεδινά έγγραφα* [Μακεδονικά, Παράρτημα 2], Θεσσαλονίκη 1962. — Ε. Ζαχαριάδου, *Οι χριστιανοί απόγονοι, κυρίως* 64-67.

³² Δυστυχώς, το οικείο ποίημα δεν μάς δίνει επαρκή στοιχεία για την ακριβή περίοδο ζωής, τον τόπο εγκατάστασης, τους συγγενείς και γενικά τη λοιπή δραστηριότητα του Δημήτριου Σουλτάνου Παλαιολόγου. Σχετικά με τα αναφερόμενα πρόσωπα στο ποίημα και τους προβληματισμούς γύρω από αυτό, βλ. αναλυτικότερα *Manuelis Philae Carmina Inedita*, έκδ. E. Martini, Napoli 1900, σ. 69-71. — Ε. Ζαχαριάδου, *Οι χριστιανοί απόγονοι* 68-69 (μαζί με σχετικές παραπομπές και παλαιότερη βιβλιογραφία), όπου και εμπεριστατωμένη έρευνα για την ταύτιση μελών της οικογένειας του Δημήτριου Παλαιολόγου Σουλτάνου και των λοιπών βιογραφικών στοιχείων του.

αξιωματούχοι), κατέχουν σημαντικά περιουσιακά στοιχεία (π.χ. εκτεταμένες γαίες), γίνονται μέλη της οικογένειας των Παλαιολόγων, εξελίσσονται σε ευεργέτες χρηματοδοτώντας την ίδρυση μονών (π.χ. μονής Ιωάννου του Προδρόμου της Πέτρας), με άλλα λόγια χαίρουν δημόσιας αναγνώρισης τουλάχιστον από την τοπική κοινωνία της περιοχής όπου διαμένουν. Ειδικότερα, όσον αφορά την πληθώρα και τη διάταξη των ονομάτων, για τις οποίες προφανώς χρειάζεται στην παρούσα φάση να επεξηγήσουμε τι εννοούμε, θα ήταν δόκιμο να προβούμε σε μία αδρή επισκόπηση των πλέον γενικών συνηθειών ονοματοποιίας των Βυζαντινών υπηκόων («ξένων» και μη) κατά τους ύστερους βυζαντινούς χρόνους.

Διαβάζοντας τις υστεροβυζαντινές πηγές, λοιπόν, φαίνεται ότι σε πολλές περιπτώσεις μπορούμε να διακρίνουμε μια σειρά τριών ονομάτων να συνοδεύει τον χαρακτηρισμό ενός συγκεκριμένου προσώπου (βαπτιστικό, επώνυμο, επώνυμο απλού τύπου ή σύνθετο, αναλόγως δηλαδή αν προέρχεται μόνο από την πλευρά του πατέρα ή περιλαμβάνει και το πατρικό επώνυμο της μητέρας). Ακόμη, πολλές φορές μπορούμε να διακρίνουμε το βαπτιστικό ή/και το επώνυμο από το επώνυμο, όχι μόνο διότι το βαπτιστικό όνομα συνήθως διατηρείται ανεπηρέαστο σύμφωνα με την ονομασία του Αγίου, αλλά ταυτόχρονα επειδή τοποθετείται μεταξύ του πρώτου ονόματος και του επωνύμου. Πολύ περισσότερο, βλέπουμε ότι η θεματική μορφή του ονόματος μετά το βαπτιστικό συνήθως υποδηλώνει τη γεωγραφική προέλευση/εθνική ταυτότητα, κάποιο επάγγελμα, την προσωπικότητα, την ενδεχομένως ιδιαίτερη εξωτερική όψη του προσώπου που προσδιορίζει, κάποιο αξίωμα/τίτλο ή πιο γενικά κάποιο σύνθημα επίθετο με θετικό πρόσημο. Η υποδήλωση αυτή, όπως γίνεται εύλογα κατανοητό, διαφοροποιείται ανάλογα με την κοινωνική θέση και την οικονομική δύναμη του εκάστοτε προσώπου. Επιπρόσθετα, ως επισημάνουμε ότι σε κάποιες ειδικές περιπτώσεις των μη γηγενών υπηκόων, ένα δευτερεύον όνομα δύναται να «υπερκαλύψει» τη χρήση του πρώτου —βαπτιστικού— «βυζαντινού» ονόματος, έως και να την «εξαφανίσει». Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί πιθανόν και η περίπτωση της παρούσας μελέτης, αφού ο Ακτάσης είναι ένας μη γηγενής, εκχριστιανισμένος Βυζαντινός υπήκοος με ελληνικό πατρώνυμο (Αλέξιος). Παράλληλα, δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε το πρώτο (βαπτιστικό – βυζαντινό) και το τρίτο (επώνυμο) όνομά του, καθώς αυτό δεν μας δίνεται ούτε από τη συνοδευτική κτητορική επιγραφή, ούτε από κάποια άλλη γνωστή μέχρι τώρα μεσαιωνική ελληνική ή τουρκική πηγή, όπως αυτές που εξετάσαμε προηγουμένως³³.

³³ Θα μάς προκαλούσε πραγματικά έκπληξη το γεγονός αν ανακαλύπταμε αργότερα ότι το συγκεκριμένο πρόσωπο έφερε και πρώτο βαπτιστικό-βυζαντινό όνομα, καθαρά χριστιανικό, το οποίο και δεν αναφέρεται καθόλου σε μια κτητορική επιγραφή, ενός

Ας δούμε, όμως, στο σημείο αυτό ποιοι είναι οι επικρατέστεροι γλωσσολογικοί κανόνες της μεσαιωνικής ελληνικής μορφολογίας που επιδρούν στα ονόματα (δευτερεύοντα και επώνυμα) ανατολίτικης ετυμολογικής θεματικής ρίζας (π.χ. τουρκικής, περσικής, αραβικής), ώστε να τα εξελληνίσουν, να τα διαμορφώσουν, δηλαδή, με τέτοιο τρόπο που να ταιριάζουν σε έναν εκχριστιανισμένο Βυζαντινό υπήκοο με απώτερο τουρκικό (σελτζουκικό) παρελθόν. Στη συνέχεια, θα υποστηρίξουμε αυτές τις γλωσσολογικές θεωρίες με έναν ειδικά σχεδιασμένο πίνακα — κατά τα πρότυπα των μορφολογικών κανόνων μετεγγραφής της Λειψίας (Leipzig Glossing Rules)³⁴— συνοδευόμενο από σχόλια φωνολογικού, μορφολογικού και σημασιολογικού υποβάθρου, στον οποίο και συγκεντρώσαμε ενδεικτικά ένα πλήθος αντίστοιχων και ταυτισμένων μέσα από τις υπάρχουσες βυζαντινές πηγές ονομάτων.

Αρχίζοντας από τους κανόνες, συμπεραίνουμε ότι³⁵:

1. Συνήθως, αλλά όχι πάντα, η αρχική προφορά διατηρείται. Οι λέξεις με αραβική προέλευση εισχώρησαν στην ελληνική γλώσσα ακολουθώντας σταθερούς φωνητικούς κανόνες της ιρακινής ή της τουρκικής γλώσσας με την προφορά, δηλαδή, στην τελευταία συλλαβή ανεξάρτητα από το αν ήταν μακρόχρονη ή βραχύχρονη στην αραβική της μορφή.

2. Οι περισσότερες ανατολίτικης προέλευσης λέξεις κατά τον εξελληνισμό τους αποκτούν το μόρφωμα/κατάληξη (δεσμευμένο παραγωγικό επίθημα) της πρώτης κλίσης ονομάτων (αρσ. -ας/-ης, θηλ. -α/η), με εξαίρεση ένα μικρό ποσοστό σχετικών λέξεων που δανείζεται τις μορφικές καταλήξεις της δεύτερης (αρσ./θηλ. -ος, ουδ. -ον). Μάλιστα, αν το μορφικό θέμα τελειώνει σε φωνήεν, τότε το τελικό φωνήεν αφομοιώνεται με την κατάληξη της πρώτης κλίσης και η τονισμένη συλλαβή του αρχικού θέματος στις περισσότερες περιπτώσεις αποκτά «συνηρημένη προφορά», συγχωνευμένη, δηλαδή, με την κατάληξη.

3. Κάποια ονόματα δεν αποκτούν ελληνική κατάληξη και σε αυτή την περίπτωση δεν κλίνονται, αποτελώντας συνεπώς ένα μόρφωμα σε

πιθανού νεκρικού πορτραίτου, πάνω από τον τάφο του κτήτορα, μέσα σε έναν ναό. Υπάρχει, βέβαια, και η περίπτωση να μην το έχουμε εντοπίσει μέχρι σήμερα σε κάποια πηγή. Για άλλες πιθανές περιπτώσεις και ονοματολογία, βλ. αναλυτικά R. Shukurov, *The Byzantine Turks*, κυρίως 74-77, όπου μεταξύ άλλων παρουσιάζονται και γλωσσολογικοί προβληματισμοί σχετικά με τα ονόματα ανατολίτικης προέλευσης.

³⁴ Αναθεωρημένη έκδοση των γλωσσολογικών κανόνων της Λειψίας (Φεβρουάριος 2008). Παρουσιάζονται αναλυτικά από το Τμήμα Γλωσσολογίας του Ινστιτούτου Εξελικτικής Ανθρωπολογίας Max Planck στη Λειψία της Γερμανίας (Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology, Leipzig – DE) στον εξής ηλεκτρονικό σύνδεσμο: <http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php> (ημερομηνίας προσπέλασης: 04-11-17), όπου και αναφορά επικουρικής βιβλιογραφίας.

³⁵ Οι κανόνες αυτοί δίνονται ως συμπεράσματα και από τον R. Shukurov, *The Byzantine Turks* 76-77.

όλη την έκτασή τους και αφήνοντας έκδηλη τη μη ελληνική τους ετυμολογία και μορφική τους ανάλυση. Ωστόσο, ας σημειωθεί, ότι μερικά από τα ονόματα αυτής της κατηγορίας κατά υποχρεωτικές και όχι τόσο συχνές περιπτώσεις λήγουν σε -α και -η, παραπέμποντας στα μορφικά επιθήματα της πρώτης και δεύτερης ονοματικής κλίσης, που αναφέραμε στον πρώτο γλωσσολογικό κανόνα.

Ας δούμε, τώρα, τους παραπάνω κανόνες προσαρμοσμένους σε συγκεκριμένα ονοματικά παραδείγματα, συμπεριλαμβανομένου και του Ακτάσης³⁶.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΟΝΟΜΑΤΩΝ			
ΟΝΟΜΑ	ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΣΗΜΑΣΙΑ	ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΦΟΡΕΣ
Ακτάσης /Aktasis/	Ακ [Ak (λευκός)] + τας [tas (λίθος)] + (-ης) τουρκική προέλευση	Ακτάσ-ης Aktas-is white stone- M.SG.NOM	Χωρίς αναφορές σε μεσαιωνικούς συγγραφείς. Σχέση με Σελτζούκους απογόνους του Καϊκαούς Β΄.
Μελίκ, Μελήκ, Μελλίχης, Μελίκης, Μελικᾶς, (Μελλικᾶς) ; /Melik/ /Me(l)likis/ /Me(l)likas/	Μελίκ [Melik (πρίγκιπας, βασιλιάς, ηγεμόνας)] + (-ης) τουρκική (melik) < περσική (ملک, malik) < αραβική (ملك, malik) προέλευση	Μελίκ, Μελήκ, Μελλί-κης, Μελικ- ης, Μελικ-ᾶς, (Μελλικ-ᾶς) ; Prince, king- M.SG.NOM Μελίκ (οι δύο πρώτες λέξεις εκλαμβάνονται ολόκληρες ως θεματικά μορφήματα) Ο τύπος Μελλικ-ᾶς εμφανίζεται μόνο μια φορά στις μεσαιωνικές πηγές: Ἰωάννης (Μελικᾶς): <i>PLP</i> , αρ. 17786. Παραβαίνει τους γλωσσολογικούς κανόνες που	Ἐξι διαφορετικά μορφήματα (θεματικά αλλόμορφα). Ε. Ζαχαριάδου, <i>Οι χριστιανοί απόγονοι</i> 64, όπου συγκεντρωμένες και οι αναφορές του Ρ. Wittek και του Γ. Θεοχαρίδη (βλ. αναλυτική βιβλιογραφία οικείας μελέτης), R. Shukurov, <i>The Byzantine Turks</i> 187-190, 396 Σύνδεση με Σελτζούκους απογόνους του Καϊκαούς Β΄ (οικογένεια των Μελικιδων). Ειδικότερα, βλ.

³⁶ Για πλήρη κατανόηση των γλωσσολογικών όρων που αναφέρονται στον εν λόγω πίνακα (π.χ. μόρφημα) προτείνουμε ενδεικτικά την ανάγνωση του εξής σύγχρονου βοηθήματος: Α. Ράλλη, *Μορφολογία*, Αθήνα 2005, κυρίως σ. 34-65, όπου συγκεντρωμένη και η παλαιότερη βιβλιογραφία.

		αναφέραμε προηγούμενως. (Τύπος ἄπαξ)	Ἀστραπύρης: 169, 188-189, Ἰσαάκ (Μελήκ): 190, 249, 190 Ἰωάννης (Μελικᾶς): 190 Ἰωάννης, γαιοκτήμονας: 162, 176, 188-189 Κωνσταντῖνος (Μελήκ): 106, 116, 187-188 Κωνσταντῖνος (Μελλίκης), ιερέας: 169, 177-178, 190, όπου και οι αναφορές από το <i>PLP</i> για το κάθε πρόσωπο.
Σουλτάνος, Σουλτάν, Σολτάν, (Σολτάνος) /Sultanos/ /Soltan/ (/Soltanos/)	Σουλταν [Sultan (σουλτάνος)] + (-ος) τουρκική (sultan) < περσική (سلطان, sultān), < αραβική (سلطان, sultān) προέλευση	Σουλτάν-ος, Σουλτάν, Σολτάν, sultan-M.SG.NOM Σουλτάν, Σολτάν (οι δύο αυτές λέξεις εκλαμβάνονται ολόκληρες ως θεματικά μορφήματα) (ενδεχομένως να υπάρχει και ο τύπος Σολτάν-ος, αλλά δεν τον έχουμε αναγνωρίσει μέχρι τώρα σε κάποια μεσαιωνική πηγή)	Τρία διαφορετικά μορφήματα (θεματικά αλλόμορφα) Ε. Ζαχαριάδου, Οι χριστιανοί απόγονοι 65-74, όπου συγκεντρωμένες και οι αναφορές του Ρ. Wittek και του Γ. Θεοχαρίδη (βλ. αναλυτική βιβλιογραφία οικείας μελέτης), R. Shukurov, <i>The Byzantine Turks</i> 187-190, 396 Σύνδεση με Σελτζούκους απογόνους του Καϊκούς Β'(οικογένεια των Σουλτάνων) Ειδικότερα, βλ.: Σουλτάνος, Σουλτανίνα: 118, 129, 190-196, 399 Ἀθανάσιος: 169-170, 176, 191, 192, 193 Ἀλέξιος Παλαιολόγος: 169, 176, 195 Δημήτριος Παλαιολόγος, υιός του Ἀλέξιου

			Παλαιολόγου Σ.: 169, 176, 195, 240 Δημήτριος Παλαιολόγος, υιός του Ν. Σουλτάν 174, 176, 194, 195, 240 Δημήτριος (Ζίχνη): 195 Θεοδώρα Μονομαχίνα: 169, 176, 195 Μιχαήλ (Ζίχνη): 195 Ξένη Παλαιολογίνα: 169, 176, 195 Παλαιολόγος: 169-170 Σάββας (Σολτάν): 118, 196 Σουλτάνη: 176, 196 Ν. Σουλτάν: 177, 194-195 όπου και οι αναφορές από το PLP για το κάθε πρόσωπο.
--	--	--	---

Συμπερασματικά, η περίπτωση της σχετικά άγνωστης έως σήμερα εικονιζόμενης ανδρικής μορφής (AKTACHC, ΥΙΩC ΑΛΕΞΗ) στον ναό του Αγίου Νικολάου του Μαγαλειού Καστοριάς (1504/5) πιθανόν να συνδέεται, σύμφωνα με όσα παρατέθηκαν προηγουμένως, με την ευρύτερη οικογένεια του Ιζζεδδίν Καϊκαούς Β'. Το συγκεκριμένο πορτραίτο, καλλιτεχνικό προϊόν του φημισμένου «καστοριανού εργαστηρίου» (1480-1510), μπορεί να δώσει το έναυσμα για την αναζήτηση περισσότερων εκχριστιανισμένων οικογενειών σελτζουκικής καταγωγής, οι οποίες, ανήκοντας συνήθως στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα (ελίτ), είχαν αναπτύξει ισχυρούς δεσμούς με τις εκάστοτε τοπικές κοινωνίες, απολαμβάνοντας ένα σύνολο προνομίων και «οικειοποιούμενες» συνήθειες των ντόπιων ευγενών, όπως η ανέγερση ναίσκων και η παραγγελία προσωπικών πορτραίτων κτητορικού χαρακτήρα.

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
 georgiosorfa@gmail.com

Georgios Orphanidis

AKTACHC, YIΩC AΛEΞH

**The Donor Portrait in the Church of Hagios Nikolaos Magaliou in
Kastoria (1504/5): Prosopographic Observations**

The church of Hagios Nikolaos Magaliou is located on the modern-day Toka street, in the “Oikonomou” quarter in Kastoria. It is a small and simple church building (single-aisled with a wooden roof), dated back to the last quarter of 15th or the beginning of the 16th century (1504/5), according to the information from the portrait of the donors, as well as the details of the first layer iconographic programme. The interior preserves frescos, mainly on the northern and eastern walls, that are works of the so-called “Kastoria workshop” (1480-1510).

The portrait of the two donors, Aktasis and his mother Perislava (daughter of Ioannis or Vladislava, daughter or Thomas), is depicted in the north-west corner of the northern wall. The main objective of the present research is the re-examination of the donors’ national identity based on the available information on Aktasis, since his mother constitutes a distinguishable case that requires a separate study. Following the proposition developed by E. Drakopoulou, we also argue that Aktasis was indeed a Christianised ancestor of the sultan İzzeddin Keykavus II (1246-1260). Unfortunately, the surviving literary and historical sources cannot provide us with enough data about the life (e.g. nationality, socioeconomic status, family bonds) and activities of this person and his (wider) family in the region of Kastoria and/or elsewhere.

The conclusion stated above was reached on the basis of the evaluation of the following six facts: a) the short distance between Veroia and Kastoria, b) the proven presence — according to the relevant sources — of Keykavus’ II ancestors in other geographical zones of post-Byzantine Macedonia apart from Veroia (e.g. at Zichni, Melikes’ family – modern Greek: Μελίκιδες), d) the etymological origin and morphological analysis of Aktasis’ name, which is obviously of Turkish origin but has the Greek suffix -ης, e) the Greek/Christian name of Aktasis’ father (AΛEΞIOC) and f) perhaps some iconographical characteristics of the portrait of Aktasis.